

1/2025

ON DEMOCRATIC TRADITIONS IN ROMANIA: THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Iulian PÎNIȘOARĂ*

* Lecturer PhD, „Constantin Brancuși” University of Târgu Jiu, Romania

Abstract:

The Constitution, through the way it regulates the organization and functioning of a state's main political institutions, the degree of separation of powers, and the balance it achieves among them, serves as one of the indicators of a more or less consolidated democratic political regime. The Constitution of Saudi Arabia, for example, consists of only seven pages comprising 83 articles. Article 44 stipulates that the state's authorities are: the judicial authority, the executive authority, and the regulatory authority (the Saudi vision of the separation of powers); however, all of these are coordinated by the sovereign. This effectively makes Saudi Arabia an absolute monarchy. Nowhere in those 83 articles does the word democracy appear — which comes as no surprise. In this region, legislation is extremely conservative compared to legal realities in the Western world and is heavily influenced by religious writings, including in constitutional matters. A functioning democracy is not based solely on the existence of a constitution or the proclamation of the separation of powers as a governing principle. The quality of a democracy is judged by the capacity of constitutional provisions to establish a political regime in which the powers of the state operate in a balanced and efficient manner — without abuse and without one branch usurping the rights of another — in order to protect the rights and freedoms of citizens.

The British constitutional tradition began in 1215, and England became the first constitutional monarchy in 1689. The Constitution of the United States, adopted in 1787, is still in force today, although it has undergone 27 amendments over nearly 250 years of existence.

Romania, on the other hand, has changed its constitution multiple times. The first “constitutional formula” of Romania — which, in fact, made its appearance on the map of Europe possible — was the Convention of Paris. Signed by the guaranteeing powers, it aimed to provide a framework for the functioning of the new state that emerged after the unification of Moldavia and Wallachia through the double election of Alexandru Ioan Cuza as the ruler of both Principalities.

This was followed by the Constitutions of 1866, 1923, 1938, 1948, 1952, 1965 — with the 1938 and 1948 versions also marking changes in the country's political regime..

Keywords: Democracy, constitution, Romania, traditions

**Contact details
of the
author(s):**

-

După evenimentele din decembrie 1989 românii, sau cel puțin o parte dintre ei au crezut că România va găsi calea de a deveni o democrație funcțională. Alegerile din 20 mai 1990, din „duminica orbului”, așa cum au rămas cunoscute în memoria colectivă, au avut însă rezultate care nu lăseau loc de multe și mari speranțe. Alegerile prezidențiale au fost câștigate de Ion Iliescu, fost apropiat al lui Nicolae Ceaușescu, apoi căzut în dizgrația acestuia, considerat însă ca variantă optimă pentru succesiunea lui Ceaușescu. Iliescu a obținut 85% din voturi în timp ce Radu Câmpeanu, candidatul PNL a obținut 10% iar Ion Rațiu câștiga doar 4% din voturi. Alegerile parlamentare au fost câștigate de FSN, alcătuit în covârșitoare măsură de foști comuniști. FSN a obținut peste 66% din voturi atât la Senat cât și la Camera Deputaților, în timp ce pe locul al doilea s-a situat UDMR și abia apoi PNL și PNȚ. Cum ar fi arătat România acum dacă legea privind organizarea alegerilor din 1990 ar fi cuprins și punctul 8 al Proclamației de la Timișoara care solicita ca, timp de trei legislaturi, să nu poată participa la alegeri foști activiști comuniști și foști ofițeri ai securității. Dar cum tocmai aceștia erau majoritari în procesul de adoptare a deciziilor o asemenea interdicție nu mai avea nici o șansă de a fi adoptată.

După înlăturarea regimului condus de Nicolae Ceaușescu România a adoptat o nouă Constituția abia la sfârșitul anului 1991. Noul Parlament, care urma să aibă rol și de Adunare Constituantă, era dominat, în conformitate cu rezultatele alegerilor, de FSN. Constituția rezultată în urma dezbaterilor a permis, mai degrabă, constituirea unui regim neocomunist decât a unui realmente democratic. Relevantă în acest sens este interdicția constituțională privind posibilitatea ca cetățenii să se exprime prin referendum asupra formei de guvernământ. Sunt cunoscute resentimentele lui Iliescu față de regele Mihai și față de simpatia de care acesta se bucura în țară. Regimul comunist și istoriografia oficială a regimului au exclus personalitățile celor patru regi care au condus România timp de mai bine de 80 de ani. De altfel, în manualele de istorie din perioada comunistă, cea mai lungă domnie era considerată cea a lui Ștefan cel Mare. Carol I nu putea fi luat în considerare pentru că fusese rege.

O distanțare totală și reală de comunism și de viciile sale nu se poate realiza decât prin adoptarea unei noi Constituții care să instituie și să apere principii și valori democratice reale și nu vorbe goale așa cum se întâmplă cu actualul text constituțional. Am în vedere aici, cu titlu de exemplu, textul alineatului 3 al articolului 1 al Constituției României din 1991. În forma sa inițială, avea următorul conținut: “România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate”. Odată cu revizuirea Constituției în anul 2003, textul acestui alineat a căpătat următoarea formă “România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme, în spiritul tradițiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluției din decembrie 1989, și sunt garantate”. Consider că adăugarea sintagmei “în spiritul tradițiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluției din decembrie 1989”, la textul alineatului 3 al articolului 1 al Constituției reprezintă o sfidare la adresa oricărui român ce are o înțelegere corectă a ceea ce reprezintă “tradiții democratice” precum și a idealurilor Revoluției din Decembrie 1989. Este sigur că idealul celor care au ieșit pe străzi pentru a protesta împotriva lui Nicolae Ceaușescu și a regimului său nu și-au dorit să trăiască într-o Românie condusă de Ion Iliescu și de foști activiști comuniști, precum și de ofițeri ai fostei Securități și alte “elemente de nădejde” ale României comuniste. Mare parte a idealurilor Revoluției au murit odată cu toți cei care au fost uciși atunci, mare parte a lor după cățărarea lui Iliescu în fruntea noilor structuri politice. Revoluția a fost urmată, din păcate, de o contrarevoluție, aplicată României de Ion Iliescu și apropiații săi politici. Așa că România putea avea parte, și urma să aibă parte, de o “contrademocrație”, în nici un caz de un regim democratic. Restul idealurilor Revoluției urmau să se disipeze în urma înăbușirii fenomenului Piața Universității, după câștigarea alegerilor din mai 1990 de către FSN, tot prin violență, tot din inițiativa lui Ion Iliescu. Pentru a pune capăt “rebeliunii de tip legionar”, așa cum

a catalogat Iliescu protestele din Piața Universității generate, între altele, de înscrierea FSN ca partid politic și participarea la alegerile din 1990, Iliescu a făcut apel la ajutorul minerilor. Președintele republicii, comandant al forțelor armate, folosește minerii împotriva protestelor pașnice și împotriva partidelor politice din opoziție (P.N.L și P.N.Ț.-C.D), ale căror sedii au fost devastate. Exact așa cum în primele zile în care s-a așezat în fruntea revoluției a inventat “pericolul terorist” pentru a oferi o justificare crimelor din zilele de după căderea lui Ceaușescu, s-a folosit de mineri pentru anihilarea oricărei opoziții care se mai manifesta împotriva deturnării revoltelor din decembrie 1989. Mai mult, Iliescu a ținut să le mulțumească personal minerilor pentru “ceea ce ați demonstrat și în aceste zile, că sunteți o forță puternică, cu o înaltă disciplină civică, muncitorească”, disciplină dovedită de mineri în lupta împotriva “elementelor” ce puseseră la cale “rebeliunea legionară”. Deși folosea destul de frecvent cuvântul dialog, Iliescu nu îl agreea decât în raport cu cei care îi împărtășeau punctele de vedere. Cei care aveau alte opțiuni politice deveneau dușmani ai democrației.¹

Facem pasul către cealaltă parte a sintagmei din alineatul 3 al articolului 1 al Constituției României, și anume “tradițiile democratice ale poporului român”. Textul pare a fi fost gândit tot de o minte formată în anii comunismului. Concepția lui Iliescu despre democrație am cunoscut-o deja. Nici nu erau mari așteptări atâta timp cât Iliescu îl caționa pe Ceaușescu, după ce acesta fusese deja îndepărtat de la putere, pentru faptul că trădase idealurile comunismului și socialismului științific. Interesantă este viziunea lui Ion Rațiu despre democrație, viziune expusă cu ocazia dezbaterii prezidențiale din 1990: “democrația înseamnă înțelegere că omul este în centrul societății și toate instituțiile se învârt în jurul lui. Și pentru ca să se facă acest lucru trebuie să se discute liber, cu respect reciproc, discuțiile acestea se concretizează ... democrația înseamnă să ai un guvern și un guvern în devenire, trebuie să fie o opoziție concretă, bine organizată, bine susținută, care să aibă o valoare extraordinar de importantă pentru națiune, guvernul la putere trebuie să încurajeze ca opoziția să fie sănătoasă, puternică și capabilă să ia puterea mâine. Atuncea începem să ajungem la o democrație ... chintesența democrației se poate exprima într-o singură frază, voi lupta până la ultima mea picătură de sânge ca să ai dreptul să nu fii de acord cu mine”.² Ce diferență între cele două viziuni! Dacă românii ar fi avut mari tradiții democratice, dacă idealurile Revoluției de la 1989 ar fi învins, Ion Rațiu ar fi câștigat alegerile prezidențiale din 1990, România ar fi avut o opoziție mult mai puternică și sănătoasă, ce ar fi reprezentat o opțiune reală pentru succesiunea la guvernare, iar țara ar fi recuperat mult mai mult din decalajul ce o separă de lumea occidentală.

Despre viziunea autorilor Constituției României privind concepte fundamentale precum democrația, ne putem face o oarecare idee și dacă ținem cont de un amănunt pe care îl consider destul de relevant. În textul legii noastre fundamentale termenul de popor, uzitat preponderent odată cu proclamarea Republicii Populare Române, apare de 21 de ori, în timp ce termenul de națiune, folosit atât în legile fundamentale ale statelor cu democrații consolidate cât și în retorica politică în aceste state, apare de doar două ori.

Problema tradițiilor democratice românești este, ca să-l parafrzez pe Caragiale, că ele sunt sublime însă lipsesc aproape cu desăvârșire din evoluția politică a spațiului românesc în ultimile două secole. Românii nu au produs instituții democratice și ar fi fost aproape imposibil să o facă o lungă perioadă a istoriei lor. Statele Unite ale Americii au început să-și construiască democrația odată cu

¹ Referitor la rolul lui Ion Iliescu în evenimentele din decembrie 1989 și în mineriada din 13-15 iunie 1990 și la modul în care acesta a înțeles să așeze România pe o cale democratică, au apărut foarte recent două cărți scrise de procurorul militar care a semnat rechizitoriul din dosarul Revoluției române din decembrie 1989, Cătălin Ranco Pițu: Ruperea blestemului. Revoluția română din decembrie 1989 și Mineriada s-a născut la Revoluție. Evenimentele din 13-15 iunie 1990, ambele apărute la Editura Litera în anul 2025.

² <https://www.youtube.com/watch?v=fCHDIfSKqGo>, de la minutul 39 și 34 sec. la minutul 43 și 43 sec, accesat la 28.08.2025.

ruperea dependenței de Anglia. De asemenea, statele din lumea democratică occidentală și-au construit și democrații funcționale numai după ce au ajuns la un anumit grad de prosperitate economică. Un alt catalizator al democrațiilor l-a constituit accelerarea procesului de instruire a membrilor respectivelor comunități politice. Democratizarea a fost mai rapidă acolo unde interesele comune au fost identificate și prioritizate în dauna intereselor individuale. Democrația a apărut și a evoluat mult mai repede acolo unde, oamenii deja alfabetizați, au avut acces la informații prin intermediul presei care aducea în atenția publicului și probleme de interes general. Ori, la noi, aceste condiții apar, oarecum împreună, abia la sfârșitul perioadei interbelice, moment în care credibilitatea regimurilor democratice începe să fie contestată de partidele extremiste, fie ele de dreapta sau de stânga. România a intrat, destul de rapid într-o eră a regimurilor autoritare. Timp de 61 de ani românii au trecut printr-un regim carlism, urmat de cel național-legionar, apoi antonescian, iar în 1948 România a intrat în cea mai neagră perioadă a istoriei sale și nu sunt indicii temeinice pentru a putea considera, cu argumente, că ne-am îndepărtat prea mult de moravurile acelei perioade. Pentru că dacă vorbim despre democrație, și aici revin la aserțiunea lui Ion Rațiu, cum că o societate democratică este aceea în care omul, cetățeanul, beneficiază de disponibilitatea tuturor instituțiilor iar acestea gravitează în jurul său pentru a-i asigura servicii eficiente și de calitate, observăm că instituțiile românești sunt ineficiente, ineficient gestionate și, de multe ori, corupte. O poziție asemănătoare lui Rațiu avea și regele Mihai în discursul susținut în Parlamentul României, discurs în care a vorbit despre importanța funcționării corecte, în interesul cetățenilor, a instituțiilor statului. Ori în domenii precum infrastructura, educația sau sănătatea, oamenii politici care gestionează instituțiile statului român sunt mai degrabă sensibili față de interese ale unor oameni de afaceri puternic conectați la contracte cu statul decât la interesele reale, concrete ale societății. Sigur că nici românii nu sunt foarte determinați în privința apărării intereselor generale. Însă nici această atitudine nu este total inexplicabilă. Timp de mai bine de patruzeci de ani, și asta cred că este cea mai mare traumă pe care a suferit-o România, regimul comunist a reușit o atomizare totală a societății, românii fiind interesați mai degrabă de propria "supraviețuire" decât de interesele comune care îi prejudiciază sau care le aduc beneficii tuturor, ca membri ai unei comunități unitare și unite.

Secolul al XIX-lea este, în mod sigur, perioada celor mai profunde schimbări petrecute în societatea românească. De la o societate profund feudală românii ajung, în pragul veacului XX, la un stat organizat pe baze constituționale chiar dacă între forme și fond vor persista unele deosebiri. Prima jumătate a secolului al XIX este mai relevantă în planul ideilor politice, asta întrucât contextul politic nu permitea mai mult. Aflate încă sub suzeranitate turcească, dublată apoi de protectoratul rusesc, principatele nu puteau adopta ori modifica legi fără acordul puterilor suzerană și protectoare.

Primii ani ai secolului al XIX-lea sunt cei în care moldovenii și muntenii încep să "caute" așa cum se exprima Titu Maiorescu spre modelele occidentale de organizare politică și economică. Intelectuali precum Grigore Pleșoianu sau Eufrosin Poteca își manifestau entuziasmul față de occident văzându-l ca un model cultural demn de urmat.³ Interesați de occident se arătau nu doar tinerii care începeau să cunoască lumea aceasta prin contact direct odată cu studiile pe care încep să le urmeze în universități din vestul Europei ci și unii dintre bătrânii boieri care deveniseră conștienți de tarele modelului "bizantin" sau rusesc. Spre deosebire de tinerii școliți în universități, cei mai vârstnici fuseseră educați în casele părinților. Radu Rosetti oferă unele indicii despre calitatea acestei educației: "ca cei mulți din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ținea în casă un didaskalos grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumusețile gramaticii și ale literaturii elinești, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învățat să cetească și să scrie moldovenește. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla și un francez

³ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Editura Academiei Republicii Socialiste România București, 1972, p. 39.

sau franceză care va fi dat lecții de acea limbă”, altele “copiii nu erau crescuți, după obiceiul țării, de călugări ignoranți sau chiar de țigani, ci de străini învățați”, în timp ce “mai multe din cucoane vorbeau de pe atunci franțuzește în chip curgător, căci profesori și guvernante franceze se găseau în țară încă înainte de începutul secolului trecut, goniți până aici de revoluția franceză”.⁴ Trebuie menționat și faptul că nu toți tinerii care urmau studii în străinătate și-au încheiat studiile cu obținerea unei diplome care să ateste acest lucru. Tinerii boieri români care mergeau la studii în străinătate, o făceau și datorită faptului că, spre deosebire de cehi sau polonezi aceștia nu aveau opțiunea desfășurării studiilor în țările lor. Universitatea din Praga fusese înființată în 1347 iar cea din Cracovia în 1364⁵, asta în timp ce Universitatea lui Alexandru cel Bun a fost numai o ficțiune așa cum arăta și Nicolae Iorga.

Absolvirea cursurilor universitare și obținerea unei diplome nu erau văzute întotdeauna cu ochi buni de către bătrânii boieri. În 1839 Nicolae Kretzulescu, fiu de mare boier, se întorcea de la Paris cu titlul de doctor în Medicină⁶, asta într-o vreme în care cel ce profesa medicina era perceput ca “practicianul care vine pe la casele bolnavilor cu o geantă mică în mână – și, din când în când, face câte un clistir”⁷.

Presa reprezenta un alt mediu în care puteau să fie dezbătute ideile politice ale vremii, însă și aici românii erau în urma altor părți ale Europei. În vest primele ziare în limbile engleză și franceză au apărut în anul 1620 și au fost tipărite la Amsterdam.⁸ În spațiul românesc ziarele apăreau abia în 1829. La inițiativa lui I. H. Rădulescu apărea *Curierul românesc* în Țara Românească iar la Iași apărea ca urmare a eforturilor lui Gheorghe Asachi ziarul *Albina românească* în timp ce la Brașov, în Transilvania, apărea în 1837 *Foaia Duminecii*, un săptămânal, iar din anul următor era asigurată apariția *Gazetei de Transilvania*.⁹

Chiar și în aceste condiții viața politică românească avea să fie dominată de lupta dintre două orientări care spre sfârșitul secolului al XIX-lea aveau să se constituie în partide politice care aveau să reprezinte singurele opțiuni guvernamentale până la sfârșitul primului război mondial. Disputele dintre conservatori și liberali erau adesea extrem de intense, fie că se desfășurau în Parlament (așa cum a fost celebrul “turnir” oratoric dintre Barbu Catargiu și Mihail Kogălniceanu cu ocazia dezbaterii proiectului de lege de reformă agrară), în presă (aici conservatorii erau într-un mare avantaj întrucât în ziarele de orientare conservatoare scriau Mihai Eminescu și I. L. Caragiale) sau pe străzi cu ocazia campaniilor electorale sau a desfășurării alegerilor.

Conservatorii și-au însușit foarte repede ideologia dezvoltată de irlandezul Edmund Burke în urma izbucnirii Revoluției franceze în 1789, asta și pentru că le oferea argumentele necesare păstrării poziției privilegiate în viața politică. Acest lucru este susținut și de faptul că termenul *conservator* era folosit pentru prima dată, chiar dacă în limba franceză, într-o scrisoare a lui Mihail Sturdza către consulul rus Minciaki, în 1823, scrisoare în care viitorul domnitor făcea referire la “principiile conservatoare”.¹⁰ Conservatorismul avea, după cum spuneam, un teren fertil în Principate, unde viața politică și economică erau dominate de o aristocrație cu vechi și însemnate privilegii de care nu era pregătită să se despartă. Pentru ei, ca și pentru Burke, extinderea dreptului de vot către un contingent

⁴ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Prefață de Neagu Djuvara, Editura Humanitas, București, 2013, pp. 39, 49, 69.

⁵ Peter Burke, *O istorie socială a cunoașterii. De la Gutenberg la Diderot*, Editura Institutul European, Iași 2004, p. 61.

⁶ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începuturile epocii moderne (1800-1848)*, Ediția a VII-a, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 219-220.

*Clismă

⁷ Ibidem, p. 219.

⁸ Peter Burke, *op. cit.*, p. 244.

⁹ Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației Pro, București, 2004, pp. 46-48.

¹⁰ Ioan Stanomir și Laurențiu Vlad, *a fi conservator. Antologie, comentarii și bibliografie*, Editura Meridiane, București, 2002, p. 8

tot mai mare de locuitori risca să includă în rândul decidenților politici oameni cu o pregătire profesională și politică insuficiente, fapt ce i-ar fi făcut extrem de vulnerabili, sau simpli “executanți” așa cum se exprima Burke.¹¹ De asemenea, Burke caționa lipsa de “moderație” a unor “corpuri” politice constituite pe o amplă bază electorală.¹² Liberalismul avea să aducă nu o egalizare ci o nivelare în cadrul societății, ceea ce ar fi avut consecințe nefaste asupra “ordinii naturale a lucrurilor”.¹³ Păstrarea de către boierime a marilor întinderi funciare, rezistența față de extinderea drepturilor politice argumentată prin gradul ridicat de educație și, pe cale de consecință, rezistență la eventuale presiuni politice.¹⁴ Tot de la Burke se inspiră conservatorii noștri în privința respectului față de tradiții, mai ales cele juridice, reticența față de schimbare și importanța pe care o acordă ordinii publice.¹⁵ Din acest motiv și-au căpătat și apelativul de “ruginiți” sau “reacționari” din partea adversarilor politici.¹⁶ În timp ce conservatorii foloseau, atunci când se refereau la adversarii liberali, apelative precum “cârvunari”, “parveniți”, “ciocoi”¹⁷ dominați de “duhul nesupunerii franțuzești”. Cele mai importante principii ale liberalismului precum împotrivirea față de absolutism, apărarea libertății și a guvernării reprezentative, pluralismul, suveranitatea poporului¹⁸ au fost adaptate realităților politice din Principate în special de către cei care aveau să fie cunoscuți sub numele de generația pașoptistă. Dacă pentru burghezia românească, mai ales cea din Muntenia, pașoptismul reprezenta fundația unei trainice construcții politice, pentru conservatori și mai ales pentru Barbu Catargiu 1848 era pericolul anarhiei “comuniste”.¹⁹ De altfel este cunoscut faptul că Barbu Catargiu a refuzat, chiar înainte de a fi asasinat, să autorizeze manifestații publice menite să evoce Revoluția de la 1848.

Un prim moment important în evoluția gândirii politice moderne în Principate l-a constituit un proiect de organizare politică întocmit, potrivit celor mai recente aprecieri, chiar la începutul secolului al XIX-lea. Este vorba de cunoscutul *Plan sau formă dă oblăduire republicească “aristocraticească”* în Moldova, datat ca fiind întocmit în anul 1802. Documentul este extrem de avangardist pentru acele vremuri, motiv pentru care la început a fost datat ca fiind redactat ulterior anului 1821 și mișcării conduse de Tudor Vladimirescu²⁰. Radu Rosetti aprecia că proiectul ar fi fost redactat “încă pe la 1816”.²¹ Într-o altă opinie proiectul ar fi chiar un pic mai vechi, respectiv de la sfârșitul secolului al XVIII-lea²² și nu ar fi fost redactat de Dimitrie I. Sturdza ci de Ioan Cantacuzino.²³ Oricare dintre ei ar fi fost autorul, el aparținea mării boierimi. Proiectul de organizare politică reușea să juxtapună, “fără să șocheze” așa cum aprecia Vlad Georgescu, noțiuni care, în principiu, se cam

¹¹ Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța și asupra activității anumitor societăți din Londra cu privire la acest eveniment. În forma unei scrisori care urma să fie trimisă mai întâi unui tânăr, la Paris*, Editura Nemira, București, 2000, p. 81.

¹² Ibidem, p. 82.

¹³ Ibidem, p. 89.

¹⁴ Ibidem, p. 92.

¹⁵ Ibidem, pp. 99-104.

¹⁶ Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, *op. cit.*, p. 10.

¹⁷ Ibidem, p. 9.

¹⁸ Oliver Nay, *Istoria ideilor politice*, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 247-248.

¹⁹ Ioan Stanomir, *Așteptând Revoluția. Pașoptismul și vocile sale*, Editura Humanitas, București, 2019, p. 32.

²⁰ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 41.

²¹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 95.

²² Radu Carp, Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, *De la “pravilă” la “Constituție”. O istorie a începuturilor constituționale românești*, Editura Nemira, București, 2002, p. 17.

²³ Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Ediția 3, Editura C. H. Beck, 2016, p. 47.

exclud una pe cealaltă, în “planul” său de republică democratică și aristocratică.²⁴ O guvernare de formă republicană era, în concepția autorului, foarte importantă pentru “fericirea” unui loc, așa cum era Moldova, iar pentru a asigura o astfel de guvernare noul tip de organizare politică trebuia să respecte principiul separației puterilor în stat, chiar dacă nu era denumit ca atare și chiar dacă nu era formulat așa cum este el cunoscut astăzi. În forma inițială Montesquieu identificase o putere legislativă, o putere executivă competentă să rezolve problemele ce țineau de dreptul “gînților” și o altă putere, tot executivă, ce urma să se ocupe de problemele ce țineau de dreptul civil.²⁵ Autorul “planului” pentru Moldova cunoștea mai mult ca sigur conținutul lucrării baronului de Montesquieu, chiar dacă optează pentru o formulă politică republicană, asta în timp ce autorul *Spiritului legilor* era adeptul unui sistem monarhic constituțional. Ideea fundamentală a cărții lui Montesquieu este însă aceea că, pentru a împiedica abuzurile și corupția în actul de guvernare, puterea politică trebuia fărâmițată și împărțită între mai multe entități. Scriind despre formele de guvernământ, atunci când ajungea la republici, Montesquieu identifica două modele: cel al republicilor în care la adoptarea deciziei politice participă întreaga comunitate, așa cum era cazul Atenei din antichitate și cel al republicilor aristocratice în care decizia politică era influențată de cei mai bogați dintre membrii comunității politice, așa cum era cazul Veneției feudale.

Puterea politică în noul stat moldovean urma să fie împărțită între trei organisme colegiale formate exclusiv din boieri. Cele trei organisme erau Marele Divan, Divanul Pravilnicesc și un Divan al județelor numit Divanul de Jos. Marele Divan, ce avea să fie alcătuit din cincisprezece dintre marii boieri, urma să exercite atribuțiile executive și urma să aibă “toată grija izvodirii capetilor prăvălnicești asupra sa, și datorie să străjuiască de toată trebuința și orânduirea stăpânirii republicii”.²⁶ Cei cincisprezece membri ai Divanului cel Mare erau aleși din rândul boierilor veliți (boieri care aveau cel mai înalt rang în ierarhia boierească de la noi) pentru un mandat viager, aceasta întrucât Capitolul I al proiectului preciza că se vor organiza alegeri doar în caz de “răposare” sau de “multă neputință”. Într-o astfel de situație urmau să se întâlnească toți mării boieri să se aleagă pe unul dintre ei pentru a ocupa locul rămas vacant pentru un mandat viager. Cel ce urma să aibă cele mai multe locuri urma să ocupe locul rămas liber în Divanul cel Mare, iar dacă doi dintre boieri s-ar fi aflat la egalitate de voturi locul vacant urma să fie ocupat “după voe sortului” de unul dintre cei doi. Divanul cel Mare urma să fie împărțit în cinci Departamente alcătuite fiecare din câte trei mari boieri. Cele cinci departamente erau organizate sub forma unor „ministere” ce aveau conducere colegială. Extrem de interesante erau competențele ce erau atribuite Departamentului I așa cum era el denumit în proiect. Acest departament avea competență în supravegherea “tuturor școalelor țării și alte asămene așezări”, și urma să ofere educație tuturor tinerilor, băieți și fete. “pentru a săvârși la toate obraziile ce vor face, din neamu în neamu, lăcuiitori buni răpublicii”.²⁷ Propunerea aceasta este de-a dreptul remarcabilă dacă avem în vedere anul în care a fost redactat proiectul și constituie încă o prezumție că autorul citise ori măcar lecturase cartea lui Montesquieu în care acesta dezvoltă modelul de guvernare bazat pe principiul separației puterilor în stat în care se făcea apologia vechii democrații ateniene bazată pe virtuțile cetățenești, ori calea spre dobândirea unor asemenea virtuți era numai educația. Nu doar că proiectul viza crearea unui sistem de învățământ obligatoriu, dar conținea și reglementarea cazurilor în care părinții nu ar fi respectat această prevedere obligatorie. În astfel de cazuri Departamentul I, împreună cu Departamentul II, intitulat Păstrarea Năravurilor Bune, urmau să asigure finanțarea scolarizării copiilor prin “tragerea din averea părinților” a sumelor necesare acestei finalități, copiilor respectivi

²⁴ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Colecția istorică Jon Dumitru Verlag, München, 1987, p. 148.

²⁵ Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, Editura Antet, 2011, p. 198.

²⁶ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 47.

²⁷ Ibidem, p. 48.

urmând a li se desemna tutori care să se ocupe de aceste demersuri. Pentru copiii săraci educația urma a se finanța de către "răpublică, căci toți de obște sânt ai săi fii".²⁸ Încă odată, este de-a dreptul salutar și laudabil, pentru acele vremuri, includerea într-un "plan" de guvernare, ideea instituirii învățământului obligatoriu, dar și a unor pârgii prin care un astfel de ideal să poată deveni realitate. În acest sens este demn de remarcat că analfabetismul este un flagel care încă mai afectează România la peste două sute de ani de la acest moment. Cu atât mai rușinos pentru România actuală cu cât ea face deja parte de aproape douăzeci de ani din rândul statelor membre ale Uniunii Europene în timp ce în acele vremuri foarte puțini erau cei care visau că spațiul românesc va ajunge să graviteze în jurul unui asemenea model politic și cultural.

Al doilea departament, cel de Păstrare a Năravurilor Bune, avea ca obiectiv păstrarea bunelor moravuri, precum și atribuții în materie sanitară. Departamentul III avea funcția unui minister de finanțe, Departamentul IV era echivalentul unui minister de externe iar Departamentul V era un fel de minister de război.

Divanul Pravilnicesc reprezenta puterea judecătorească. Alcătuit tot din cincisprezece boieri aceasta avea competență în orice pricină "de la cel mai mare pînă la cel mai mic", însă, precizare binevenită, nimeni nu putea fi privat de libertate decât atunci când "i să va dăsluși greșala".²⁹

Cel de-al treilea organism, Divanul cel de Jos, urma să aibă ca principală atribuție aprobarea bugetului sau cum se exprima autorul proiectului "de a cerceta și de a orîndui însă se dea veri ce soma va fi cerută de veliții Divanului cel Mare", importanța sa în logica regimului aristo-democratic al Moldovei fiind accentuată și de precizarea că de la acest organism "va spînzura toate fericirea republicii".³⁰

În primele două decenii au existat numeroase proiecte și programe de reformă, atât în Moldova cât și în Țara Românească. Unele dintre idei se vor relua în majoritatea acestor programe. Este cazul solicitării reducerii numărului de greci care puteau să-i însoțească pe domnitori desemnați de Poartă. De asemenea, multe revendicări de natură economică erau reluate în programele de reformă elaborate în această perioadă. Vom aborda aici doar cele mai interesante programe și propuneri politice din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Tudor Vladimirescu devine una dintre cele mai cunoscute personalități din Țara Românească odată cu evenimentele de la începutul anului 1821. Unul din documentele emblematice pentru gândirea politică a lui Vladimirescu este Proclamația din 23 ianuarie. Deși era de origine destul de modestă și nu urmasa cursurile vreunei școli, reușise cu toate acestea să învețe să scrie și să citească în perioada petrecută în casa boierului Glogoveanu. Având o inteligență nativă deosebită a reușit să dobândească rapid, în timp ce se afla în slujba aceluiași boier Glogoveanu tot felul de cunoștințe de drept, afaceri sau administrație.³¹ Participă apoi ca voluntar la războiul ruso-turc din 1806-1812 în timpul căruia este distins cu gradul de parucik³² și deprinde și cunoștințe și abilități militare care-i vor fi extrem de utile mai târziu. Lucrând pentru Glogoveanu a reușit să acumuleze capitalul necesar pentru a începe să desfășoare diverse activități comerciale pe cont propriu.³³ Pe lângă diversele funcții în administrație a reușit să acumuleze și o avere destul de însemnată. Ceea ce este mai greu de stabilit cum și în ce context a dobândit Tudor Vladimirescu ideile politice pe care le-a dezvoltat în discursurile sale adresate

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, p. 51.

³¹ Tudor Dinu, *Revoluția greacă de la 1821 pe teritoriul Moldovei și Țării Românești*, Editura Humanitas, București, 2022, pp. 68.

³² Neagu Djuvara, *O istorie a românilor povestită celor tineri*, Ediția a XII-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2010, p. 175.

³³ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 70

locuitorilor Țării Românești. Este posibil ca sursa acestor idei să fi fost Episcopul Argeșului, Ilarion Gheorghiadis. Obiectivul politic final al lui Tudor Vladimirescu nu era doar acela de înlăturare a domnitorului fanariot ci și acela de a deveni chiar el domnitor al Țării Românești.

Una dintre cele mai importante idei politice ale lui Tudor Vladimirescu era expusă în textul Proclamației din 23 ianuarie 1821, proclamație care este adresată “norodului omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești”.³⁴ “Nici o pravilă nu oprește pre om de a întâmpina răul cu rău! Șarpele când îți iasă înaintea, dai cu ciomagul de-l lovești ca să-ți aperi viața, carea mai de multe ori nu să primejduiește din mușcarea lui!”³⁵ sunt primele cuvinte ale textului Proclamației din 23 ianuarie. Ele reprezintă un progres important în gândirea politică românească. Acest îndemn adresat de Vladimirescu tuturor locuitorilor Țării Românești nu este altceva decât o reformulare a principiului nesupunerii față de o putere abuzivă. Această idee a fost formulată pentru prima dată de către gânditorul englez John de Salisbury în primul tratat politic de mare valoare din Evul Mediu intitulat *Policraticus*, apărut în anul 1159. Salisbury aprecia că puterea unui rege este legitimă atâta timp cât ea servește intereselor supușilor săi și atâta timp cât legislația este în acord cu legea lui Dumnezeu. O guvernare abuzivă este o guvernare împotriva supușilor și împotriva lui Dumnezeu și atunci supușii au dreptul de a opune rezistență în fața unei astfel de guvernări și mai mult decât atât să *ridice armele împotriva celui care dezarmează legile*.³⁶ În lucrarea sa, *Policraticus*, John de Salisbury se arată un critic al abuzurilor monarhice și al corupției curtenilor. Pentru Salisbury regele este și el dator să se supună legilor, nefiind în nici un caz deasupra lor.³⁷ Pierre le Chantre (1110-1197) reia ideile lui Salisbury, considerând și el că supușii au nu doar drept de a-l critica pe suveran (rezistență pasivă) ci și dreptul la rezistență activă.³⁸

Toma de Aquino scria și el în tratatul *De regno (Despre guvernământ)* că cea mai legitimă formă de guvernământ este monarhia. Ea își pierde însă legitimitatea din momentul în care încetează să mai funcționeze în scopul realizării binelui comun³⁹ sau al *fercirii* formula care apare și în diverse scrieri politice românești din prima parte a secolului al XIX-lea.

Mai aproape de Tudor din perspectivă cronologică și într-o oarecare măsură contemporan, Thomas Paine formulează și el un punct de vedere potrivit căruia supușii unui suveran tiranic au dreptul de a se revolta.

Este foarte posibil ca nici una dintre lucrările de mai sus să nu fi fost printre lecturile lui Tudor Vladimirescu, însă este mai mult decât plauzibil ca el să fi cunoscut ideile acestora pentru că asemănarea este remarcabilă. Mai mult, trebuie remarcat talentul oratoric al lui Vladimirescu, talent ce i-a permis să reformuleze aceste idei pe înțelesul unui public fără știință de carte și într-o limbă care era destul de săracă pentru a exprima idei politice dintre cele mai moderne.

Nu este nici o îndoială că în formula citată mai sus Vladimirescu prelucrase pentru auditoriul său principiul rezistenței la opresiune. O dovadă în plus o constituie și continuarea: “Dar pre balaorii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi ? Până când să le fim robi ?”⁴⁰ și mai departe “Dacă răul nu este priimit lui Dumnezeu, stricătorii făcătorilor de rău bun lucru fac înaintea lui Dumnezeu!”⁴¹

³⁴ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 64.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Olivier Nay, *op. cit.*, pp. 156-157.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, pp. 157-158.

³⁹ Ibidem, p. 143

⁴⁰ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 64

⁴¹ Ibidem.

Cultura politică a lui Tudor Vladimirescu și capacitatea sa de a “traduce” termeni care nu aveau un corespondent adecvat în limba română este evidențiată și de pasajul dintr-o scrisoare a sa adresată lui Nicolae Văcărescu la februarie 1821 în care acesta scria cunoscutul pasaj “cum nu socotiți dumneavoastră că patrie să chiamă popoul, iar nu tagma jăfuitorilor!”⁴² în ideea de a justifica extinderea drepturilor politice și către categoriile politice care nu beneficiau de ele.

Chiar dacă mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu a fost înfrântă ea avut efecte extrem de benefice asupra societății românești. Dincolo de revenirea la domniile pământene, probabil cel mai important câștig, ecurile anului 1821 se traduc prin apariția unui număr tot mai mare de proiecte și propuneri de reformă redactate atât pentru Moldova cât și pentru Țara Românească. Dintre ele, poate cel mai important a fost cel redactat de Ionică Tăutu și cunoscut sub denumirea de “Constituția cărvunarilor” sau *Constituția moldovenească de la 13 septembrie 1822*, apreciat ca fiind la originea “vieții de stat modern democratic”⁴³, un prim reper în istoria constituționalismului românesc.⁴⁴

Prima parte a documentului reglementează drepturile pe care Constituția urma să le garanteze “poporului Moldovei”. Deplina libertate religioasă (art. 2), dreptul de a dispune liber de propria avere acordat, de asemenea fiecăruia (art. 3), reglementarea exproprierii numai pentru cauză de utilitate publică, după acordarea, în prealabil, a unei corecte despăgubiri (art. 5), interzicerea privării de libertate a persoanelor, cu excepția situațiilor în care aceasta se face cu respectarea prescripțiilor legale (art. 6). Articolele 14-16 reglementau instituția cetățeniei. Articolul 18 proclama egalitatea tuturor în fața legii iar articolul 19 statua că, “pentru o bună organizare internă” puterea legislativă urma să fie exercitată de către domnitor împreună cu Sfatul obștesc iar puterea executivă și cea “administrativă” urmau să fie exercitate exclusiv de către domnitor. Din Sfatul obștesc nu lipseau mitropolitul și cei doi episcopi. Prezența la dezbaterile Sfatului era obligatorie și în caz de boală sau altă imposibilitate, persoana respectivă trebuia să își asigure un înlocuitor, “procuratorul” trebuind să fie și el tot boier. Adoptarea deciziilor să făcea pe baza unui vot cu majoritate absolută.

Un articol de mare importanță în evoluția gândirii politice românești este articolul 74 care statuează că “însuși Domnul și Sfatul obștesc dătoresc supunere legilor țarei și tuturor hotărârilor luate în chipul arătat în articolul precedent, până când legea sau hotărârea nu este anulată pe aceeași cale”, articolul 73, la care se face referire, statuând că hotărârile Sfatului reprezintă voința “întregii țări”⁴⁵, întrezărindu-se pe baza acestor prescripții legale, posibilitatea instituirii unui stat de drept, de tip rule of law.⁴⁶ O prevedere asemănătoare fusese inclusă în Codul lui Iustinian. Este vorba de sentința *Digna vox* care stipula că “ține de maiestatea celui care guvernează ca Principele să se proclame el însuși supus legii”.⁴⁷

„Constituția cărvunarilor” a rămas doar un proiect fără să fi devenit constituție a Moldovei. Poate dacă autorul său, Ionică Tăutu ar fi ajuns domnitor al Moldovei ar fi avut posibilitatea de a impune acest lucru.

Rol constituțional au avut însă prevederile Regulamentelor Organice intrate în vigoare la 1 iulie 1831 în Țara Românească și la 1 ianuarie 1832 în Moldova. De obicei ele nici nu sunt considerate

⁴² Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Partide și curente politice în România 1821-1918. Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, Editura Eficient, București, 2000, p. 38.

⁴³ D. V. Barnoschi, *Originile democrației române. “Cărvunarii”. Constituția Moldovei de la 1822*, Editura “Viața Românească” S.A. Iași, 1922, p. 4.

⁴⁴ Radu Carp, Ioan Stanomir, *Inventarea Constituției. Proiecte intelectuale și dezvoltare instituțională în Principatele Române în secolul al XIX-lea*, Editura C. H. Beck, 2009, p. 4

⁴⁵ D. V. Barnoschi, *op. cit.*, pp. 222-223.

⁴⁶ Ioan Stanomir, *Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Prinipate până la 1866*, Editura Nemira, București, 2004, p. 84.

⁴⁷ Olivier Nay, *op. cit.*, p. 151

drept constituției întrucât conțin, pe lângă reglementările de drept constituțional și dispoziții de drept administrativ, fiscal ori civil.

Regulamentele Organice ale Munteniei și Moldovei, care ca și conținut sunt foarte asemănătoare, au fost adoptate într-o perioadă în care cele două principate se aflau sub ocupație militară țaristă, drept ocupație considerată de Rusia drept o garanție pentru plata de către Înalta Poartă a despăgubirilor solicitate de Rusia în urma războiului din 1828-1829.

Un rol important în decizia privind forma finală a Regulamentelor Organice l-a avut Pavel Kisellef, cel care a participat personal la întregul proces decizional militând pentru o reglementare cât mai liberală, în opoziție cu spiritul ultraconservator al boierilor care făceau parte din comisiile de redactare a Regulamentelor.

Deși Tudor Drăganu considera, pe bună dreptate, momentul adoptării lor ca fiind actul de naștere al parlamentarismului românesc, tot el aprecia, și tot justificat, că acest parlamentarism a fost extrem de limitat prin intermediul dispozițiilor electorale care au limitat extrem de mult numărul persoanelor cu drept de vot la alegerile pentru constituirea organismelor legislative ale celor două principate.⁴⁸ La primele alegeri care au avut loc în Moldova pentru constituirea Obicinuitei Obștești Adunări corpul electoral a fost format din 360 de persoane, reprezentând 0,3% din numărul total de locuitori ai Moldovei. Asta în timp ce dincolo, în Valahia, corpul electoral era format din 439 de persoane, la o populație mai numeroasă decât cea a Moldovei.⁴⁹

La fel de firav ca și parlamentarismul înrudit de Regulamentele Organice avea să fie și punerea în aplicare a principiului separației puterilor în stat care este schițat într-o formă destul de arhaică.⁵⁰

În mod declarativ, potrivit prevederilor Regulamentelor Organice, în Moldova și Muntenia puterea executivă era exercitată de către domnitor asistat de miniștrii săi, puterea legislativă aparținea Obicinuitelor Obștești Adunări iar puterea judecătorească era exercitată de către instanțele de judecată. În fapt, puterea legislativă era și ea acontată în mare parte de către domnitor, aceasta întrucât Obicinuitele Obștești Adunări, după terminarea dezbaterilor, nu aveau decât dreptul de a formula un raport privind respectivul proiect de lege, decizia finală aparținând tot domnitorului.⁵¹

În anul 1838 apărea un nou proiect de Constituție elaborate de Ion Câmpineanu. Și el viza fragmentarea puterii politice între executiv, legislativ și puterea judecătorească însă domnitorul era implicat în toate aceste trei ramuri. Astfel puterea executivă urma să fie încredințată domnitorului care o exercita prin intermediul miniștrilor săi care puteau fi trași la răspundere în fața instanțelor de judecată, în timp ce persoana domnitorului era inviolabilă și iresponsabilă. În ceea ce privește puterea legislativă, aceasta nu putea fi "întrebuințată" de domnitor decât cu "priimirea reprezentanții naționale", în timp ce puterea judecătorească "purcede de la suveran".⁵² O prevedere interesantă este aceea potrivit căreia "în vreme de război puterea suveranului va fi apurarea dictatorială".⁵³

Nu vom intra în dezbaterile programelor și propunerilor de reformă din anul 1848, chiar dacă ele se încadrează, din punct de vedere cronologic în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru faptul că cei mai mulți dintre pașoptiși vor fi liderii unei generații de excepție din istoria noastră cei care au făcut posibilă Unirea din 1859 și obținerea independenței României față de Imperiul Otoman.

Primele decenii ale secolului al XIX-lea au fost, așadar, anii elaborării unor programe politice bazate pe principii democratice precum egalitatea în fața legii, constituționalismul, parlamentarismul,

⁴⁸ Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916*, Editura Dacia, Cluj, 1991, pp. 40-41.

⁴⁹ Cristian Preda, *Rumâniilor fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 44, 46.

⁵⁰ Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 44.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 157.

⁵³ Ibidem.

1/2025

curmarea abuzurilor statului, însă ele nu au avut drept consecință o reală deschidere democratică ori instituirea unui sistem mai reprezentativ care să facă din parlament un reprezentant eficient al cât mai multor categorii sociale din Moldova și Muntenia, sau adoptarea unei Constituții care să propună o reală separare a puterilor legislativă, executivă și judecătorească. Trebuie amintit totuși faptul că în prima jumătate a secolului al XIX-lea cea mai mare parte a țărilor lumii erau conduse de regimuri autoritare, printre puținele excepții numărându-se S.U.A., Anglia sau Belgia.

1/2025

BIBLIOGRAFIE

- Barnoschi, D. V., *Originile democrației române. "Cărvunarii". Constituția Moldovei de la 1822*, Editura "Viața Românească" S.A. Iași, 1922,
- Burke, Edmund, *Reflecții asupra Revoluției din Franța și asupra activității anumitor societăți din Londra cu privire la acest eveniment. În forma unei scrisori care urma să fie trimisă mai întâi unui tânăr, la Paris*, Editura Nemira, București, 2000,
- Burke, Peter, *O istorie socială a cunoașterii. De la Gutenberg la Diderot*, Editura Institutul European, Iași 2004,
- Carp, Radu; Stanomir, Ioan; Vlad, Laurențiu, *De la "pravilă" la "Constituție". O istorie a începuturilor constituționale românești*, Editura Nemira, București, 2002,
- Carp, Radu; Stanomir, Ioan, *Inventarea Constituției. Proiecte intelectuale și dezvoltare instituțională în Principatele Române în secolul al XIX-lea*, Editura C. H. Beck, 2009,
- Dinu, Tudor, *Revoluția greacă de la 1821 pe teritoriul Moldovei și Țării Românești*, Editura Humanitas, București, 2022,
- Djuvara, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începuturile epocii moderne (1800-1848)*, Ediția a VII-a, Editura Humanitas, București, 2009,
- Djuvara, Neagu, *O istorie a românilor povestită celor tineri*, Ediția a XII-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2010,
- Drăganu, Tudor, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916*, Editura Dacia, Cluj, 1991,
- Georgescu, Vlad, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Editura Academiei Republicii Socialiste România București, 1972,
- Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Colecția istorică Jon Dumitru Verlag, München, 1987,
- Hurezeanu, Damian; Sbârnă, Gheorghe, *Partide și curente politice în România 1821-1918. Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, Editura Eficient, București, 2000,
- Ionescu, Cristian, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Ediția 3, Editura C. H. Beck, 2016,
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de, *Despre spiritul legilor*, Editura Antet, 2011,
- Nay, Oliver, *Istoria ideilor politice*, Editura Polirom, Iași, 2008,
- Pasailă, Vasile, *Presa în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației Pro, București, 2004,
- Preda, Cristian, *Românii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011,
- Rosetti, Radu, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Prefață de Neagu Djuvara, Editura Humanitas, București,
- Stanomir, Ioan, *Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Prinipate până la 1866*, Editura Nemira, București, 2004,
- Stanomir, Ioan, *Așteptând Revoluția. Pașoptismul și vocile sale*, Editura Humanitas, București, 2019,
- Stanomir, Ioan, Vlad, Laurențiu, *a fi conservator. Antologie, comentarii și bibliografie*, Editura Meridiane, București, 2002,
- Șotropa, Valeriu, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Republicii Socialiste România, București, 1976.